

овде, за крај, поставити само једно питање: да ли је друга част *Даворја*, приређена како је то учинио Матицки, заиста „мање од књижевно-историјске чињенице, али више од пуког накнадног конструкта” (16)?

ЛИТЕРАТУРА:

Сава Дамјанов, „*Arg roetica* српског класицизма: нова тематика и нова духовност”, *Апокрифна историја српске [пост]модерне*, Службени гласник, Београд 2008.

Миодраг Матицки, „Ново даворје Јована Стерије Поповића”, поговор у: Ј. Ст. Поповић, *Даворје*, прир. М. Матицки, Књижевна општина Вршац, Вршац 1993.

Миرون Флашар, „Затворена структура Стеријине збирке”, *Студије о Стерији*, Српска књижевна задруга, Београд 1988.

Александар Костадиновић

УТЕМЕЉИВАЧИ ТЕОРИЈЕ МИТОЛОГИЈЕ

(Ерик Чапо, *Теорије митологије*, превела Данијела Стефановић, Слио, Београд 2008)

Студија *Теорије митологије* Ерика Чапа, професора класичних наука на Универзитету у Торонту и уредника бројних монографија о грчкој драми, позоришту, миту, религији и друштву (поменимо његову књигу из 1995. године *The Context o Ancient Drama*), настајала је током дугог низа година држања курсева Увод у митологију и Теорија мита на поменутом Универзитету.

Студија *Теорије митологије* пружа целовит преглед водећих школа и праваца у тумачењу мита и митологије у временском распону од почетка XIX до краја XX века, од компаративистичког приступа викторијанске епохе, преко психоаналитичког приступа и теорије ритуала, па до структурализма, постструктурализма, постмодернизма и идеолошких анализа мита које су обележиле другу половину XX века. Сваку теоретску школу, сваки правац у тумачењу мита, аутор смешта у одговарајући друштвено-историјски контекст, при чему детаљно приказује портрете утемељивача или истакнутих представника тих теорија и њихове поступке и анализе описује и показује на адекватним примерима из познатих митова превасходно из грчке митологије. Чапо додаје и неколико својих примера с циљем да приказани метод учини

јаснијим и разумљивијим читаоцима, посебно у оним случајевима, како сам наводи, када су неки теоретичари, попут Фројда или Леви-Строса, потпуно избегавали опширне анализе мита или радили са опскурним митолошким материјалом.

Састављена из шест поглавља, која носе наслове **Упознавање с „митом”, Компаративни приступи, Психологија, Теорија ритуала, Структурализам**, као и **Предговора и Епилога**, у којима је Чапо указао на недоумице и потешкоће приликом писања, студија *Теорије митологије* допуњена је и веома корисним упутствима за читање општих или специјализованих дела на које није посебно указано у самој књизи и богатом библиографијом са завидним бројем научних референци које се односе на мит и различита читања мита како на енглеском, тако и оних које су преведене на српски језик, што сматрамо драгоценим прилогом приређивача и издавача ове књиге.

У првом поглављу, које носи наслов **Упознавање с „митом”**, Ерик Чапо полази од стандардне и општеприхваћене дефиниције мита као приче, односно дефиниције мита као „потпуно фиктивне приповести” (према одредници *Oxford English Dictionary-a*), која је у супротности с мишљењем већине зналаца (мисли се пре свега на антропо-логе), који ће потврдити да је у друштвима у којима је мит заиста мит, његова вредност обично условљена тиме што је прихваћен као истина. Указујући на селективност као на главни проблем и највећу слабост у досадашњим бројним и различитим покушајима да се мит прецизно дефинише и одреди, аутор изводи закључак да је миту немогуће дати или наметнути строгу научну дефиницију и да се треба чувати дефиниција које су пуке компилације емпиријских и не ретко тривијалних разликовања.

Да би потврдио изнесену тврдњу да је мит готово немогуће дефинисати, Ерик Чапо се задржава на раду Вилијама Баскома, који је, на основу података и искустава фолклориста и антрополога, утврдио да су митови прозне приповести које се, у друштву у којем се казују, сматрају истинитим приказима онога што се догодило у прошлости (по томе се митови и легенде разликују од бајки), и задржава се на флексибилнијем типу класификационог система који сеже уназад до теорије тзв. породичне сличности коју је први формулисао Лудвиг Винтгенштајн говорећи о појму и процесу игре, односно о извесном елементу културног посредовања приликом увршћивања новог члана у групу (игру).

Недостаци дефиниције Вилијама Баскома огледају се, по Чаповом мишљењу, у Баскомовој склоности ка категоризацији будући да мит није подесан за дефиницију која би била утемељена на форми и појму, те се тако у Баскомовом, иако веома драгоценом раду, издвајају два проблема: један је проблем разумевања културних

категорија и други је проблем употребе формалних или садржинских критеријума за дефинисање мита. С друге стране, ни Винтгенштајнов систем није подобан, јер је немогуће инсистирати, бар кад је реч о продуктима културе, на суштинским критеријумима.

У модерним дефиницијама приметна је врло широка употреба појма мит. Инсистира се на томе да се мит или легенда посматрају као „традиционалне приче”, мит постаје друштвена идеологија, Брус Линколн га чак дефинише као „наративну идеологију”, док сам Чапо сматра да би можда најпримереније и најкорисније било дефинисати мит као „приповест која се сматра друштвено важном. Она се исказује на начин који омогућава читавом колективу да осети ту важност”¹. Занимљиво је и то да Чапо чак даје примат миту над легендом и примат легенде над бајком у контексту њихове друштвене важности (с оваквим ставом Ерика Чапе и једностраним одређењем појма мит и истицању преимућства над легендом и бајком, такође се може полемисати. Сводећи мит искључиво на његов друштвени значај, Чапо као да и сам упада у замку селективности о којој је тако оштро писао).

На исти начин, Ерик Чапо и постанак компаративне митологије као научне дисциплине, у следећем делу студије који носи наслов **Компаративни приступи**, доводи у везу с друштвеним контекстом и друштвеним приликама које су обележиле раздобље европског империјализма. За разлику од доба ренесансе у коме је оно што се могло сматрати „митом” интересовало само поклонице и проучаваоце грчко-римске књижевности превасходно из разлога његове трансформације у књижевност, у периоду империјализма творац мита је европским истраживачима могао бити занимљив због могућности поређења, односно, како наводи Чапо, „мит је постао оруђе европског самооткривања”², а „компаративна митологија и компаративна антропологија никада не би постале интересантне, нити заиста могуће, да европске вредности нису биле пољуљане изнутра (брзим културним променама) и споља (брзом империјалном експанзијом)”³.

Компаративна митологија била је на свом врхунцу између 1850. и 1920. године када се још увек дубоко веровало у надмоћ европске над осталим културама и њен крајњи циљ био је оправдање европске хегемоније. Својеврсну двострукост у одређењима припадника компаративног метода, Чапо је приказао на примерима његових утемељивача – Фридриха Максимилијана Милера и Џејмса Фрејзера, којима су претходила истраживања Вилијама Џоунса, Хердера и браће Јакоба и Вилхелма Грима.

¹ Ерик Чапо, *Теорије митологије*, Слио, 2008, стр. 20

² Исто, стр. 23.

³ Исто, стр. 26.

Велшанину Вилијаму Џоунсу приписује се откриће породице језика која је касније постала позната под различитим називима: индоаријевска, индогерманска и индоевропска (од 1813). Велики успех Џоунсова теорија дуговала је идеолошким интересима, јер је научна потврда првобитног јединства европских језика даље могла бити надограђивана митским вредностима с намером да се истакне првенство индоевропског или „аријевског” народа над осталим расама и народима.

Џоунсово откриће индоевропске породице језика из 1876. године имало је највећи утицај на немачке истраживаче. То, свакако, није била пука случајност, јер се у то време у Немачкој водила борба за политичко уједињење, а језик, књижевност и фолклор показали су се у тој борби као снажно и адекватно идеолошко оруђе. У том смислу, најистакнутији представници били су критичар и филозоф Јохан фон Хердер и браћа Јакоб и Вилхелм Грим. Ерик Чапо износи виђење да је Хердер у делу *Идеје о филозофији историје човечанства* чак предухитрио Џоунса говорећи о јединству човечанства. Џоунсово откриће индоевропског језика представљало је и основу дела Јакоба Грима *Историја немачког језика и Граматика немачког језика*, у којима је Грим применио ригорозан метод у описивању консонантских промена, што је одобрила већина истраживача тог доба, међу којима и Франц Боп, оснивач историјске лингвистике.

Правим утемељивачем компаративне митологије сматра се Фридрих Максимилијан Милер, а њеним најчитанијим представником Џејмс Фрејзер. Милер је, користећи се достигнућима компаративне лингвистике и подређујући антрополошка тумачења језичким аргументима, прибегавао соларном тумачењу митова и то пре свега аријевске расе (један од његових најјаснијих примера је мит о Ендиониону). У основи конзервативан, и његова теорија, како наводи Чапо, саосећала је са верском ортодоксијом и у великој мери је одражавала главни ток идеолошких тенденција викторијанске Британије у другој половини XX века. За разлику од њега, Фрејзер је био еволуционистички настројен и либералан, па је и његов компаративни метод био више антрополошки: митове је поредио са другим митовима, а ритуале са другим ритуалима. Ерик Чапо Фрејзеров метод описује као једноставан, четворостепени процес у којем су се без ограничења прикупљали подаци из било које културе и историјске епохе, јер је Фрејзер био уверен у то да људско друштво свуда у свету пролази кроз исте фазе развоја. На примеру различитих митова, аутор *Теорије митологије* приказао је Фрејзерове интеграције у токове викторијанске епохе и испитао неке од њихових заједничких претпоставки, с посебним освртом на главно дело Џејмса Фрејзера *Златна грана*.

Еволуциони оквир, који су поставили компаративисти, прихватио је и Сигмунд Фројд, утемељивач психоаналитичког метода. Ње-

говом раду ће готово у целости бити посвећен следећи одељак студије *Теорије митологије* Ерика Чапа под насловом **Психологија**. Иако је Фројд делимично прихватио Фрејзеров еволуционизам и Милерову лингвистичку теорију о пореклу митова, он је у својим делима, ипак, премашао компаративистичко изједначавање менталитета примитивног човека и детета не би ли разрадио савршен паралелизам филогенезе и онтогенезе. Ослањајући се више на достигнућа Фрејзерових ученика, разуму је дао другоразредну улогу, а првенство инстинкту чији су главни протагонисти либидо и его. Фројд је веровао да је цивилизација напредовала по цену потискивања. Проучавајући дела Сигмунда Фројда, посебно студију *Тумачење снова*, и наводећи велики број примера из ове књиге, Чапо заступа гледиште да је Фројд, иако је, за разлику од већине својих ученика недовољно пажње поклањао миту, заслужан за прво озбиљно истраживање подсвесног у људском уму и за прво формулисање важности његовог утицаја на људску свест. На тај начин је, сматра Чапо, Фројдов, приказ свести и подсвести, а посебно тога како се овај однос одражава на процес симболизације, претходио свим модерним психоаналитичким приступима о миту и у великој мери утицао на ритуализам, структурализам и идеолошку анализу.

Откриће несвесног, за шта су били заслужни Фројд и његови ученици, као и тврдња да се, у бити, природа мита налази у друштву, у потпуности су променили поимање мита на почетку XX века и коначно поткопали увереност викторијанске антропологије у културну еволуцију. Тако је дошло до заснивања различитих теорија, међу којима су се издвојиле теорије ритуала, о којима ће бити речи у следећем поглављу под истоименим насловом.

Чапо у поглављу **Теорије ритуала** полази о достигнућа Емила Диркема који је, по његовим речима, уобличио прво значајно теоријско и методолошко одступање од индивидуалистичког, економског и материјалистичког правца викторијанске антропологије. Утемељивач модерне социологије и аутор дела *Подела рада у друштву* и *Елементарни облици живота*, Диркем је извршио најделотворнији удар на, како Чапо каже, викторијанско тројство: индивидуализам, рационализам и економизам, замењујући их новим концептом „друштва”, где је у први план стављен примат друштва како у историји, тако и у процесу индивидуалне свести. Ова Диркемова теорија извршиће снажан утицај на каснији развој ритуализма, структурализма и посебно на развој функционализма који је доминирао британском и америчком антропологијом неколико деценија.

Главни представници функционализма били су Бранислав Малиновски и А. Р. Радклиф Браун, који су пре свега били заинтересовани за мит (или ритуале, обичаје, институције) у односу према

неком друштву (као супротност према претпостављеном апсолутном и универзалном контексту). Иако су Малиновски и Радклиф имали саввим другачије погледе у вези с тим шта представља суштину функционализма, њихова оријентација, коју су према тврдњи Ерика Чапе договали Диркему, била је, у основи, истоветна. Они су мит посматрали у односу према савременом друштву које га користи. Митови као „остаци” их нису занимали, него њихова друштвена функција и њихове последице. Малиновском се приписује и увођење термина „митповеља”, као и заслуга што је рад на терену од тада постао правило међу антрополозима (сам Малиновски провео је две године радећи на Тробриандским острвима).

Утемељивачем ритуалне теорије о миту, која се базира на објашњењу значења и функције мита тако што мит доводи у везу с ритуалом, сматра се Џејн Харисон. Око ње је била окупљена група проучавалаца антике обједињена под именом, како истиче Чапо, унеколико погрешним: „Ритуалисти Кембриџа”. Ова група ослањала се на радове Фрејзера и Диркема, а сама Харисонова, што је помало необично, и на антисоцијално дело Фридриха Ничеа *Рађање трагедије*. У делу под називом *Пролегомена за истраживање грчке религије*, Харисонова класичну грчку религију приказује као декадентну. На примеру *Темиде* и посебно на примеру различитих митова који говоре о детињству Зевса и Загреја, она поставља кључну премису ритуализма да су ритуали претходили миту, али не успоставља јасну разлику између ритуала и мита. У даљем тексту Ерик Чапо је детаљно приказао теорију еволуције коју је поставила Џејн Харисон стављајући тежиште на етапни развој игре. Игра је од самог почетка била миметична и у првој етапи односила се на групу дивљака који поскакују. У следећој етапи долази до апстракције – општег плеса кад ум прихвата „емоционалне идеје” или „представе” и када се развија заједничка емоција која ствара осећање „светог” у облику натприродне и свемоћне енергије. Трећа етапа се достиже кад се игра изведе пре неког догађаја (она узима за пример лов и битку) како би дошло до ослобађања напетости. У следећој етапи група се дели на мање и појављује се осећај различитости. Овај процес прати фрагментација света природе и она га тумачи као почетак тотемизма. На тој етапи плес укључује и вокализацију. Пета етапа је од највеће важности, јер надарени играч иступа из групе. До последње етапе долази се када ритуал престаје да буде перформанс заједнице и то је тренутак када мит поприма етиолошки карактер.

У савременим дефиницијама о миту, како смео већ навели, готово редовно се инсистира на томе да је мит „традиционална прича”. Али, да би прича уопште могла да постане традиција, требало је да је прихвати одређена друштвена група и да је преноси као део културног наслеђа. Чапо наглашава да је пресудно објаснити

прихватање приче, а не њен настанак. Из тог разлога, модерне теорије мита редом указују на друштвени значај и функцију мита. Из ових теорија иступа једна мања школа коју Чапо назива „биолошком”. Она води порекло од Џулијана Хакслија и наглашава значај мита у односу на основну биолошку природу човека. Насупрот овом правцу, јавља се „конструктивизам” који је тренутно један од водећих, потпуно формулисаних и екстремних праваца модерне социологије. „Конструктивиста је”, наводи Чапо, „најсрећнији када може да покаже да жудње и инстинкти и све оно што је најдубље у психичком бићу уопште нису „биолошки”, већ су друштвено уобличени, као ментални став и идеје.”⁴ Између „биологизма”, с једне и „конструктивизма”, с друге стране, стоји социобиолошка школа која настоји да помири екстремне идеје ових праваца. Социобиолошку школу најбоље илуструје рад Валтера Буркерта и његово ремек-дело *Ното Несанс*, у коме подједнако указује и на друштвену и на биолошку функцију мита и ритуала.

У претпоследњем поглављу студије *Теорије митологије*, које носи наслов **Структурализам**, Чапо се бави структуралистичком анализом мита у делима претеча и најзначајнијих представника структурализма: Фердинанда де Сосира, Владимира Пропа, Вилијама Буркерта (који једним делом свог рада припада и социобиолошкој школи), Романа Јакобсона, Леви-Строса, А. Ж. Гремаа и француског класичара Жан Пјер-Вернана. За структурализам, истиче Чапо, језик представља универзалну парадигму и основни семиотички систем. Сви производи културе само су споредни семиотички системи, али функционишу потпуно на исти начин на који функционише и језик, као средство комуникације припадника културних група. Сви ови засебни културни системи (митови, политичка идеологија, церемонија склапања брака...) само делимично исказују целокупност културе, која се у начелу замишља као гигантски *језик*. Чапо у својој студији успоставља јасну дистинкцију између „синтагматског” и „парадигматског” структурализма. „Митови, попут језика, имају дубинску структурну организацију, која се може исказати синтагматским или парадигматским правилима. Два структуралистичка приступа миту, која су названа „синтагматски” и „парадигматски” структурализам, у стварности су усмерени и на правила комбинације и на правила одабира, али се разликују по томе што стављају акценат на једно или на друго у откривању дубинских структура које управљају преношењем митова.”⁵

Последње поглавље ове књиге под насловом **Идеологија** посвећено је идеолошким анализама мита у XX веку (постструктурализам, постмодернизам, деконструкција, марксизам), заснованим на друштвеним и културним артефактима савремене епохе.

⁴ Исто, стр. 196.

⁵ Исто, стр. 227.

На крају своје опсежне студије о тумачењу теорије мита и приказивању метода анализе с циљем да се одреди њихова веза с другим теоријама које су настајале упоредо с развојем критичког дискурса о миту, Ерик Чапо у **Епилогу** изводи занимљив закључак да „теорије мита показују парадоксалну тежњу ка подражавању предмета свог изучавања, те и саме постају митови”⁶.

Иако студија *Теорије митологије* тендира ка томе да понуди један од најсвеобухватнијих општих увода у теорију мита у коме би се хронолошким низањем различитих теорија о миту и њиховим стављањем у међусобан, дијалошки однос, успоставио својеврстан дијалектички процес (свака нова теорија представља реакцију на претходну, али и преузима нешто од претходне), применом селективног критеријума, а он је увек субјективног карактера, у овој студији заобиђени су многи велики теоретичари попут Димезила или Жирара, док су неки, попут Јунга, тек узгред поменути. Додуше, сам аутор настоји да то оправда разлозима финансијске и практичне природе, али и самом концепцијом ове студије. Чапо експлицитно каже да је ово „књига о великим контурама”⁷ и да му се чинило да ће детаљно набрајање различитих становишта унутар школе учинити нејасним приказивање општих праваца, посебно читаоцима који нису из струке. Чини нам се да је Чапо свесно рачунао на ширу читалачку публику стога што је књига поткрепљена искључиво познатим митовима из грчке митологије или причама знаним већини читалаца. У сваком случају, занимљиво и једноставно написана, студија *Теорије митологије* је пре свега практична књига, јер пружа општа знања о различитим теоријама мита и њиховим утемељивачима, те тако може бити од користи истраживачима и студентима, али и заинтригирати све љубитеље митова и митологије.

Данијела Костадиновић

---

⁶ Исто, стр. 369.

⁷ Исто, стр. 8.